

چکیده

وسائل الإنجاب الصناعية کتابی است نوشته سید محمدرضا سیستانی که در سه فصل به بررسی فقهی روش‌های تلقیح مصنوعی و احکام و آثار فقهی مرتبط با آن پرداخته است. نویسنده در این کتاب تلاش کرده تا چالش‌های فقهی پیش روی تلقیح مصنوعی را یا پیامدهای حاصل برطرف نموده و اشکالات مطرح شده در خصوص جواز [تلقیح مصنوعی](#) از آن را با بیان اجتهادی پاسخ دهد. وی پس از بررسی دلایل مطرح شده برای اثبات حرمت تلقیح مصنوعی بیان می‌دارد که از میان روش‌های مختلف تلقیح مصنوعی تنها تلقیح تخمک با اسپرم یا سلول بنیادی مرد اجنبی حرام است و برای اثبات حرمت به ارتکاز متشرعه استدلال می‌کند. همچنین این حکم صرفاً تکلیفی است و فرزند حاصل از تلقیح مصنوعی، همواره حکم فرزند مشروع را دارد. سید محمدرضا سیستانی فرزند آیت‌الله سید علی سیستانی، و از اساتید مطرح فقه و اصول در حوزه علمیه نجف است. این کتاب از آثار پیشگام و مهم در بررسی فقهی تلقیح مصنوعی است که در سال ۲۰۰۷م توسط انتشارات دار المؤرخ العربی در بیروت منتشر گردیده است.

معرفی اجمالی کتاب

است که با نگاه کتاب وسائل الإنجاب الصناعية نوشته [سید محمدرضا سیستانی](#) اجتهادی، آثار و احکام تلقیح مصنوعی را از نگاه فقه امامیه مورد بررسی و پژوهش قرار داده است. مطالب کتاب بر اساس ساختار رایج پژوهشی تدوین نشده و شیوه نگارش آن به تقریرات درس خارج نزدیک‌تر است. مباحث کتاب در سه فصل اصلی و فصلی فرعی با عنوان ملاحق سامان یافته است. در فصل اول مشروعیت روش‌های مختلف تلقیح مانند احکام لمس مصنوعی، در فصل دوم مسائل مرتبط با فرایند اجرای [تلقیح مصنوعی](#) و نظر و در فصل سوم پیامدهای فقهی پس از بارداری با تلقیح مصنوعی، مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. گفتنی است نویسنده در مقام بررسی فقهی مسئله به صورت‌های فرضی نیز پرداخته و صرفاً به روش‌های موجود اکتفا نکرده است؛ برای مثال به مادر یا تلقیح تخمک با اسپرم گیاهی نیز پرداخته بارداری از طریق [پیوند سلول بنیادی](#) شده است. وی همچنین در پایان کتاب بخشی را با عنوان ملاحق ذکر نموده که در آن پیرامون برخی مبانی فقهی و رجالی استفاده شده در کتاب، نظیر قاعده فراش، بررسی [کتاب را](#). وثاقت راویان حدیث و بررسی اتقان کتب حدیثی توضیحاتی ارائه داده است [اینجا بسند](#)

مدعیات

نویسنده بر آن است که فرزند متولد از تلقیح مصنوعی از لحاظ انتساب تفاوتی با فرزند متولد از بارداری طبیعی ندارد و به صاحب رحم و صاحب اسپرم ملحق می‌گردد. (ص ۴۱۷) همچنین از میان روش‌های مختلف تلقیح مصنوعی تنها در فرضی که تخمک زن با اسپرم یا سلول بنیادی مرد اجنبی باردار شود، تلقیح مصنوعی جایز نیست؛ از نگاه نویسنده تنها دلیل قابل استناد بر حرمت این فرض، ارتکاز متشرعه است و ادله دیگر فقهی دلالت بر

حرمت آن ندارد. (ص ۶۷) لازم است ذکر شود که آثار بارداری حاصل از زنا بر تلقیح مصنوعی غیرشرعی مترتب نمی‌شود و فرزند حاصل از آن فرزند مشروع به شمار می‌رود. (ص ۱۴)

روش‌های باروری مصنوعی

فصل اول شامل تمهید و سه باب است. نویسنده در تمهید به بررسی بارداری شرعی و غیرشرعی پرداخته و بیان می‌دارد که احکام ولدالزنا تنها بر بارداری حاصل از نزدیکی بدون محرمیت و با علم به عدم محرمیت، مترتب می‌شود و صورت‌های دیگر بارداری غیرشرعی مانند تزریق اسپرم مرد اجنبی در رحم زن شوهردار، احکام بارداری حاصل از زنا را ندارد. (ص ۱۴) پس از مقدمه نویسنده در سه باب به بررسی روش‌های سه‌گانه تلقیح مصنوعی از منظر فقهی پرداخته است.

تزریق اسپرم زوج

در این حالت اگر تلقیح با رضایت طرفین همراه باشد دلیلی بر حرمت آن وجود ندارد و جایز است اما اگر یکی از زوجین راضی نباشد، هیچ‌یک حق الزام دیگری به تلقیح مصنوعی را ندارد؛ با این وجود اگر تلقیح انجام شود بارداری حاصل از آن، حکم بارداری مشروع را دارد. (ص ۲۰ و ۲۴ و ۳۵) همچنین اگر منی زوج (جهت بالابردن احتمال بارداری) با منی مرد اجنبی ممزوج شود، جواز تلقیح با اشکال مواجه است اما بارداری حاصل از آن حکم بارداری مشروع را دارد. (ص ۳۷) همچنین تلقیح با اسپرم زوج در زمان عده طلاق رجعی یا عده فوت نیز جایز است. (ص ۳۹ و ۴۱)

تزریق اسپرم مرد اجنبی

نویسنده استدلال به آیات، روایات و اصالة الاحتیاط برای حرمت تلقیح مصنوعی با اسپرم مرد اجنبی را ناتمام دانسته و تنها استدلال به ارتکاز متشرعه را می‌پذیرد. در تبیین این ارتکاز باید توجه داشت که بارداری از غیر زوج (استبضاع) پیش از اسلام امری رایج بوده و پس از اسلام به صورت امری حرام در ارتکاز متشرعه درآمده است و این ارتکاز خاستگاه شرعی دارد؛ بنابراین ارتکاز متشرعه می‌تواند دلالت بر حرمت بارداری از غیر زوج نماید. (ص ۶۷) با این وجود نویسنده در انتهای باب و در مقام نتیجه‌گیری، فتوا به حرمت تلقیح با اسپرم مرد اجنبی نداده و به احتیاط واجب اکتفا نموده است. (ص ۹۱)

کاشت تخمک صاحب رحم

کاشت تخمک پس از باروری آزمایشگاهی انجام می‌شود. باروری تخمک با اسپرم یا سلول بنیادی زوج تنها با رضایت طرفین جایز است و در صورت عدم رضایت یکی از زوجین هیچ‌یک حق الزام دیگری را ندارد اما اگر بدون رضایت انجام شود نیز حکم بارداری مشروع را دارد. (ص ۱۰۲) همچنین اگر اسپرم یا سلول بنیادی متعلق به مرد اجنبی باشد حکم تزریق اسپرم مرد اجنبی را دارد که در بالا ذکر شد.

کاشت تخمک زن دیگر

در این فرض اگر رضایت صاحب تخمک، صاحب رحم و زوج او حاصل شود، کاشت تخمک جایز است. همچنین رضایت زوج صاحب تخمک ضرورت ندارد مگر آنکه نسب فرزند را متعلق به صاحب تخمک فرض کنیم یا اهدای تخمک با حقوق وی منافات داشته باشد که در این صورت رضایت وی نیز لازم است. (ص ۱۱۴)

کاشت اعضای تناسلی

از منظر فقهی مشکلی برای بارداری پس از آن بنابر نظر مؤلف کاشت اعضای تناسلی ایجاد نکرده و اگر پس از کاشت عضو تناسلی بارداری حاصل شود، حکم بارداری مشروع را دارد. این حکم مختص زن یا مرد نیست و کاشت عضو تناسلی در بدن هردو را شامل می‌شود. (ص ۱۳۳)

محرمات مرتبط با باروری مصنوعی

در فصل دوم نویسنده به مجموعه‌ای از امور حرام پرداخته که ممکن است در فرایند تلقیح مصنوعی انجام بگیرد؛ برای نمونه نگاه به عورت ناهمجنس حرام است و کشف عورت نیز از آن جهت که باعث نگاه حرام می‌شود جایز نیست اما کشف عورت نزد طبیب همجنس برای انجام تلقیح مصنوعی چون غرض عقلایی دارد ممکن است جایز دانسته شود و اگر ضرورت داشته باشد قطعاً جایز است. همچنین کشف بدن زنی که سالمند نیست، برای پزشک ناهمجنس حرام است و صرفاً در فرض ضرورت جایز است. (ص ۱۹۰)

ادله ثانوی

مطابق با قواعد ثانوی مانند لاضرر، چنانچه انجام تلقیح مصنوعی با رعایت شرایط شرعی ممکن نباشد و پرهیز از آن مستلزم ضرر برای زوجین باشد، برخی امور مانند نپوشاندن بدن در برابر پزشک یا پرستاری که جوانب شرعی را رعایت نمی‌کند، به حکم ثانوی جایز است. (ص ۳۳۹) همچنین طبق قاعده لاجرح، اگر انجام تلقیح مصنوعی با رعایت شرایط شرعی، برای زوجین سختی و مشقت شدید در پی داشته باشد، انجام آن بدون رعایت جوانب شرعی، به حکم ثانوی جایز است. (ص ۳۴۹)

پیامدهای فقهی باروری مصنوعی

عده و نفقه زن

در فصل سوم به آثار مترتب بر تلقیح مصنوعی پرداخته شده است. به‌طور کلی در روش‌های مختلف تلقیح مصنوعی، اگر طلاق یا وفات اتفاق بیفتد عده برای زن ثابت است و این حکم اختصاص به مدخوله ندارد و شامل غیر مدخوله نیز می‌شود. (ص ۳۸۳ و ۳۸۵) همچنین نفقه زنی که با روش تلقیح مصنوعی باردار شده بر شوهر واجب است مگر آنکه در فرایند تلقیح از اسپرم مرد اجنبی استفاده شده باشد که در این فرض به لحاظ فقهی احتمال دارد که نفقه زن، در دوران بارداری بر عهده صاحب اسپرم باشد. (ص ۴۱۱)

انتساب و فرزندخواندگی

در خصوص انتساب از طرف پدر، سید محسن حکیم بر آن است که از منظر فقهی فرزند حاصل از تلقیح مصنوعی به صاحب اسپرم انتساب ندارد بلکه تنها متعلق به مادر است. (ص ۴۱۲) اما از نگاه نویسندگان این سخن و دلایل آن قابل نقد است و فرزند حاصل از تلقیح مصنوعی، از طرف پدر به صاحب اسپرم یا سلول بنیادی که تخمک به وسیله آن بارور شده تعلق دارد. (ص ۴۱۷ و ص ۴۲۱) در خصوص انتساب از طرف مادر، به لحاظ عرف و لغت عنوان مادر بر صاحب رحم که فرزند را به دنیا آورده اطلاق می‌گردد. (ص ۴۴۰) به لحاظ فقهی نیز قوی‌ترین احتمال، انتساب فرزند به صاحب رحم است. (ص ۴۵۰) در هر نامعتبر است و آثار و صورت اگر نسب فرزند معلوم نباشد، از نگاه فقهی [فرزندخواندگی](#) لوازم شرعی والد و فرزند بر آن مترتب نمی‌شود. (ص ۴۶۶)

ارث و احکام رضاع

در بارداری حاصل از روش‌های تلقیح مصنوعی نویسندگان بر آن است که در صورت انتساب فرزند به والد زنده احکام ارث مترتب می‌شود اما اگر تلقیح مصنوعی پس از مرگ مادر یا پدر انجام شود، فرزند حاصل از تلقیح مصنوعی از ایشان ارث نمی‌برد. (ص ۴۶۸ و ص ۴۷۲) همچنین قیاس رضاع به تلقیح مصنوعی صحیح نیست و اگر مادر فرزند را صاحب تخمک بدانیم، صاحب رحم از نظر شرعی علقه‌ای با فرزند ندارد و احکام مترتب بر رضاع مانند حرمت نکاح، میان صاحب رحم و فرزند متولد شده از تلقیح مصنوعی برقرار نیست. (ص ۴۸۱)

سقط جنین

در هر صورت حرام است و فرقی میان جنین حاصل از تلقیح مصنوعی و جنین [سقط جنین](#) حاصل از بارداری طبیعی نیست؛ حتی اگر مادر را صاحب تخمک بدانیم، سقط جنین بر صاحب رحم نیز حرام است. با این وجود اگر عدم سقط، مستلزم حرّج و مشقت شدید باشد، سقط جنین تا پیش از دمیده شدن روح، جایز است. (ص ۴۸۳-۴۸۴)